

felől — mint már említettük — a jogalkotás nem tartozik az „irodalom” hagyományosan értelmezett fogalma alá, következésképp tanulmányozása sem az irodalomtörténetírás feladata többé.

A kötet szövegeinek közlése filológiai tekintetben teljesen megfelel céljának. Az elhagyások és kihagyások általában jelölve vannak (bár az *Aranybulla* megújított szövegénél a záradék elhagyását nem jelzik a szerkesztők, a 99. lapon). A fordítások világosak, magyarosak, bizonyos latin műszavak értelmezésekor azonban jó lett volna szorosabban tapadni az eredeti szöveghez. Pl. a „*preter hos quattuor iobagiones*” fordítása a könyv szerint: „e négy nagyszászlósúron kívül” (92.), pedig nyugodtan (vagy nyugodtabban?) lehetett volna így fordítani: „e négy jobbágyon kívül.” A kritikus szó jelentésváltozásának története eléggé ismert.

Sajnáljuk, hogy a fordítók neve nincs jelezve valahol könnyen megtalálható helyen (belső címlap verzőja, tartalomjegyzék, szövegek után). Elismeréssel kell viszont szólnunk a terjedelmes, nagyszerű mellékletekről, melyek Berlász Jenő, Bónis György és Kiss István munkáját dicsérik. Az olvasó gyors eligazításában sokat segít a részletes tartalomjegyzék is, használatával azonban vigyázni kell, mert a zsúfolt felsorolásban könnyen kimaradhatott valami (pl. a 723. lapon István király I. Törvénykönyvének 14. kaputjánál csak a *b*) pont olvasható).

V. Kovács Sándor

Documenta Romana historiae Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica Unitis. Tom. I. 1550–1570 Edd.: Ladislaus Lukács—Ladislaus Polgár. Romae, 1959. 400 p.

A Jezsuita-rend Római Levéltára (Archivum Romanum Societatis Jesu, rövidítve ARSI) megkezdte a rend jelentősebb okmányainak rendszeres kiadását, melyek a történeti Magyarországgal kapcsolatban vannak. Az iratokat eredeti: latin-, olasz-, spanyol-, nyelven közli. Apparátusként a németeknél használatos latin nyelvet alkalmazza.

Az ARSI régi és új részekre oszló anyagából a régi anyag fontosabb okmányai kerülnek közlésre a Római Kollégium Hungaricum megalakulásától a rend 1773-ban bekövetkezett feloszlásáig. Ez az első kötet a kezdő két évtized anyagából 175 dokumentumot közöl. Az oklevelek bemutatásánál egyetlen betűt el nem hagy, semmit nem változtat, csupán a szerző nyilvánvaló hibáit javítja, vagy olyan romlott igealakokat helyesbít, melyet az olvasó többféleképpen értelmezhetne. Ilyen esetben az apparátus tisztazza a

kérdéses fogalmat. A szöveg minden rövidítését feloldja, megmondja továbbá, hogy a régi kéziratok milyen betűt helyettesíti és azt is, hogy miért. Az okleveleket időrendben, pontos filológiai-tárgyi-archeográfiai jegyzetekkel teszi közzé.

Az okmányanyagot hat fejezetből álló bevezetés előzi meg: 1.) A Magyar Állam egyházi és politikai helyzete a Jézus-társaság megalapítása idején; az állam három részre osztása; a vallási egység szétbomlasztása. 2.) Oláh Miklós esztergomi érsek élete, életműve, tervei a vallás visszaállítása vonatkozásában, zsinat előkészítése; az 1543-ban történt, Esztergomból való elmenekülése és Nagyszombatban való megtelepedése után a jezsuita iskola és kollégium építése. 3.) A jezsuiták nagyszombati kollégiumának története; Nagyszombat városáról; az iskolák felettes vezetőiről, a kollégium épületéről, az iskolai intézményről; a lelkek gondozásáról, a kollégium egykori javairól; a szétesés okairól. 4.) Az ARSI levéltáráról és annak kódexeiről; a jezsuita alapról; az ARSIn kívül használt kódexekről. 5.) A kötet dokumentum-soránál a jegyzetekben felhasznált iratok: Levelek, okmányok, diplomák (számuk 600-ra emelkedik), a nagyszombati kollégium katalógusai negyed-, fél-, és egész évi jegyek. 6.) A követett rendszer; alkalmazott rövidítések.

A bevezető részt az okmányok sora követi, megnevezve a címzettet, az oklevél küldőjét, a földrajzi helyet, ahová az iratnak érkeznie kell; feltünteti a lelőhelyet és a leltári adatot; minden oklevél tartalmát összefoglalva bemutatja magát az oklevelet a legapróbb részletekbe menő jegyzeteivel. A kötet függelékében a rend 1553–1570 közötti tagjainak, szám szerint 38-nak mutatóját találjuk, majd a pontos személy-, tárgy-, és helymutatót. Magyarország egykorú térképe, Nagyszombat képe a XVI. századból és a régi Nagyszombat alaprajza további fontos értékei a kötetnek.

A kiadvány központjában a jezsuita rend Nagyszombatban életre hívott kollégiuma annak tagjaival és a kollégiumot alapító, a rendet behívó primás, a Habsburg-ház bizalmasa: Oláh Miklós áll.

Az 1561-ben alakult jezsuita rendház és iskola, majd 6 éves működés után történt feloszlásuk minden mozzanata kiolvasható a közölt okmányokból. A legfőbb rendi vezetőkhöz tett jelentések, a rendőrönöktől érkezett utasítások tartalmazzák az iskola alapításával kapcsolatos tárgyalásokat, leírják az iskola belső életét, és minthogy belső használatra készültek, kertelés nélkül, őszintén. A teljes levelezés megmutatja az ellenreformáció kialakulásának pontos történetét. Ferdinánd király hat oklevéléből a Jezsuitarend és a Habsburg dinasztia meghitt, szoros kapcsolata olvasható ki. A Nagyszombati

Kollégium alapító oklevelében (Viennae, 1651. I. iänner) a közállapotok esetelése, a kollégium felállításának indoklása, majd az alapítás „constituendum, fundandumque” szavakkal való kimondása, egyidejűleg a széplaki apátság és been-i prépostság minden javaival való, örök időkre szóló ajándékozása tárja fel ezt a kapcsolatot. A további donationális levelek „... az éjjel-nappal örökődő, a népek Isten szavait hirdető, az ifjúságot fegyvelmező és oktató, szent-írást magyarázó és jó erkölcsöket hirdető...” jezsuita testvéreknek juttatja a mislei prépostság összes javait, majd Turóc és Zalavár jövedelmeiből is jelentős segítséget juttat. A rend viszont a Habsburgokban látja a rekatolizálás egyedüli támaszát és így a dinasztia érdekét az egyház érdekeivel azonosítja.

A kötet legbővebb anyaga az iskola belső életével: tanulmányi rendjével, tananyagával kapcsolatos. „Liturgikus könyvek” cím alatt olvassuk, hogy az óhajtott könyvek: ceremoniale-, sacerdotale-, officia omnium sacramentorum-, Missale stb. rövidesen megérkeznek. Arról is tudomást szerzünk, hogy a hívek kezén forgó mintegy ezernyi heretikus könyvet összeszednek és hasonlóan ecsedi Báthory Istvánhoz — elégetik. A Jezsuita rend magyarországi oktatási módjának kezdetei a kiadványból tökéletesen láthatók. További nagy értéke a könyvnek a Magyarországon tevékenykedő jezsuiták életrajza, a rendtagok életének nyilvántartási módja. Értéke az is, hogy az ARSI eddig ismeretlen szervezetébe és az ott elérhető anyagba bepillantást tesz lehetővé.

A kiadvány Magyarország és a jezsuiták vonatkozásában fontos, mondatnánk nélkülözhetetlen érték.

Domokos Pál Péter

Böloni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Benkő Samu. Bukarest, 1966. Irodalmi Könyvk. 407 l.

Az első amerikai magyar útinapló 5. kiadása 3560 példányban jelent meg Bukarestben. 65–310.; 379–404. jegyzetek és kifejezések). Az új kiadás közli „Angliai utijegyzetek” címmel függelékként (313–352.) az útinapló angliai részének hol vázlatos, hol esszészerűen kidolgozott anyagát is. Az 5. kiadás másik újdonsága, hogy bőséges élet- és korrajzot ad bevezetőként (5–59.). A kötet élén a szerző egyetlen fennmaradt, korabeli arcképét, a 63. lapon az előző négy kiadás címlapját reprodukálja. Benkő Samu bevezetése nagy felkészültséggel, alapos ismerettel és nagy összehasonlító képességgel készült. Benkő érdeme, hogy Böloni Farkas

pályáját és munkásságát szépen megrajzolta, sőt a szomszéd román nép egykori utazóival is párhuzamba állította. Előző munkáival, főképp Kemény Zsigmond naplójával kitűnő felkészültségről, érzékeny hozzáértésről és nagy szociológiai belátásról tett tanúbizonyságot. Böloni Farkas angliai és amerikai útinaplójához azonban nemcsak angolul kell érteni, hanem a korabeli angliai és amerikai társadalmi viszonyokat is át kellett volna tanulmányozni. Böloni Farkas Angliában az un. filozófiai radikálisok körével érintkezett, amerikai ismerőseinek lexikális adatai pedig azt mutatják, hogy az un. radikális demokraták mozgalmával tartott szoros ismeretséget. Az akkor döntő szerephez jutott, egyenjogúsított unitáriusok révén mindkét államban számos olyan történelmi nagyság ismerettségéhez jutott, akiknek a neve ma is szerepel a szabadgondolkodás, az emberi jogok és a haladás történetének, történelmi kézikönyveknek és életrajzi lexikonoknak a lapjain. Széchenyit kivéve egyetlen reformkori magyar utazónak sem voltak ilyen jelentős ismerettségai. Sajnos ezek a nevek nagy számban pontatlanul kerültek be a kiadásba. A magyar költészet első angol nyelvű antológiája, a *Poetry of the Magyars Poetry Magazine* címmel szerepel (316.). Kiadója, Sir John Bowring háromszor is Bowring névvel fordul elő (316, 324 és 376.). Walter Scott veje, Lockhart Lockhon néven szerepel (335 és 338.). Olyan történelmi alakok, mint Burdett, Kenwick és O'Connell Burdeck (315.) és Burdelt (317.), Kenwick, mint Kenrich, (331. és 332., kilencszer!), O'Connell mint O'Commel szerepel; az ossziáni Fingal itt Gingol, sőt a magyar Szarka szűcs mint Szenka fordul elő (318.); a skót földrajzi nevek félreolvasatában a 342–347. lapon tömeges tévedések vannak. A 384–389. lapon közölt életrajzi adatok semmitmondóan rövidnek. Hiányzanak a Böloni Farkas útján nagy szerepet játszott személyiségek közül olyanok, mint Audubon, Burdett, Hobhouse, Kenwick, Thayer, Weldt és Winthrop. Böloni Farkas kézírása nem olyan olvashatatlán, hogy egy-két kezdőszótag megállapítása után ne lehetne kideríteni a szóbanforgó neveket.

Érthetetlen, hogy a szerkesztő és a kiadó miért korlátozta magát a teljes útinapló kiadása helyett csupán az amerikai, és függelékben az angliai rész kiadására. A Jancsó Elemér által kiadott kontinentális útinapló, és különösen annak franciaországi része, rendkívül fontos a szerző angliai várakozásainak és amerikai élményeinek megértése szempontjából. Ez a kiadvány (1943) a Erdélyi Ritkaságok egyébként is eltűnt sorozatában a könyvpiac szempontjából kívánatosabb tette volna az európai rész hozzáférhetőségét. Böloni Farkas párizsi és brüsszeli forradalmi